

ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΕΣ ΔΙΑΜΕΣΟΛΑΒΗΣΕΙΣ ΜΕΤΑΞΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ
ΚΑΙ ΙΤΑΛΙΚΟΥ ΚΟΣΜΟΥ ΣΤΑ ΕΠΤΑΝΗΣΑ ΤΟΥ
ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΜΑΡΙΕΤΤΑΣ
ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ-ΜΙΝΩΤΟΥ (1900-1962)*

[Mediaciones culturales entre el mundo griego e italiano en las Islas
Jónicas del período de Entreguerras: el caso de Marietta
Yannopoulou-Minótu (1900-1962)]

Πέρσα Αποστολή
Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το παρόν άρθρο εξετάζει το έργο της Μαριέττας Γιαννοπούλου-Μινοτού (1900-1962) ως πολιτισμικής διαμεσολαβήτριας μεταξύ του ελληνικού και του ιταλικού κόσμου στα Επτάνησα κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου, με στόχο να αναδείξει τη συνθετότητα του φαινομένου των πολιτισμικών μεταφορών. Αξιοποιώντας αρχές της προσωπογραφικής μεθόδου, εστιάζει στη σημασία των δικτύων επαφών αλλά και συγκεκριμένων θεσμών όπως ο Τύπος, οι συλλογικότητες κ.ά. και επιχειρεί να καταδείξει τον ρόλο των διαμεσολαβητών στην πρόσληψη, ανασηματοδότηση και διάχυση όχι μόνο έργων ή αισθητικών ρευμάτων αλλά και ιδεών.

ΛΕΞΕΙΣ-ΚΛΕΙΔΙΑ: πολιτισμικές μεταφορές, πολιτισμική διπλωματία, πολιτισμικοί διαμεσολαβητές, Ελληνοϊταλικές πνευματικές σχέσεις, Επτάνησα, Μεσοπόλεμος

RESUMEN

El presente artículo examina la obra de Marietta Yannopoulou-Minótu (1900-1962) como mediadora cultural entre el mundo griego e italiano en las Islas Jónicas durante el período de Entreguerras, con el objetivo de poner de relieve la complejidad del fenómeno de las transferencias culturales. Utilizando principios del método prosopográfico, se centra en la importancia de las redes de contactos así como de instituciones específicas como la Prensa, las asociaciones, etc., e intenta demostrar el papel de los mediadores en la recepción, resignificación y difusión no solo de obras o corrientes estéticas sino también de ideas.

PALABRAS CLAVE: transferencias culturales, diplomacia cultural, mediadores culturales, relaciones intelectuales greco-italianas, Heptaneso, período de Entreguerras

* Το κείμενο αποτελεί επεξεργασμένη μορφή ανακοίνωσης στη Διεθνή Επιστημονική Συνάντηση που διοργάνωσε το Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών και η Γαλλική Σχολή με θέμα «Πολιτισμικές μεταφορές. Διαμεσολαβήσεις και διαμεσολαβητές στη σύγχρονη Ελλάδα (1830-1940)» (10-11/12/2020).

Η περίπτωση της Μαριέττας Γιαννοπούλου-Μινώτου (Ζάκυνθος, 1900-Αθήνα, 1962) παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη μελέτη του φαινομένου των πολιτισμικών μεταφορών. Παρά το γεγονός ότι μεγάλο μέρος της ερευνητικής, συγγραφικής, εκδοτικής και άλλης δράσης της επικεντρώνεται στην ιστορία, τη λογοτεχνία και τον λαϊκό πολιτισμό των Επτανήσων και ιδίως της Ζακύνθου (εξ ου και το φιλολογικό της ψευδώνυμο «Επτανησία»), επί τριάντα πέντε περίπου χρόνια θα έχει παράλληλα στραμμένο το βλέμμα της και προς την Ευρώπη, επιδιώκοντας μέσα από πολλαπλούς, όπως θα καταδειχθεί στη συνέχεια, ρόλους να ενισχύσει τη γνωριμία του ελληνικού πνευματικού κόσμου με το ευρωπαϊκό πνευματικό γίγνεσθαι και δη το ιταλικό.¹ Ως εκ τούτου η μελέτη του έργου της ως πολιτισμικής διαμεσολαβήτριας, με την αξιοποίηση εργαλείων της προσωπογραφικής μεθόδου (Verboven, Carlier & Demolyn 2007), μας επιτρέπει να αντιληφθούμε τις πολλαπλές εκφάνσεις των διαπολιτισμικών μεταφορών, να διερευνήσουμε τη σημασία της ίδιας της διαδικασίας και των πρακτικών της μεταφοράς των πολιτισμικών προϊόντων, όπως και τη σημασία των δικτύων επαφών και συγκεκριμένων θεσμών στη διαδικασία αυτή και να αναγνωρίσουμε τον ρόλο των διαμεσολαβητών στην πρόσληψη, ανασηματοδότηση και διάχυση όχι μόνο έργων ή αισθητικών ρευμάτων, αλλά και ιδεών.

Η περίπτωση της Μινώτου παρουσιάζει όμως ενδιαφέρον και για τον εξής λόγο: Η Μινώτου αρχίζει να δραστηριοποιείται πνευματικά στη Ζάκυνθο αρχής γενομένης από τη δεκαετία του 1910 και ενεργότερα από την επόμενη δεκαετία. Το 1930 θα εγκαθίσταται στην Αθήνα, από όπου όμως θα συνεχίσει (έως το 1935) τη διεύθυνση του ζακυνθινού περιοδικού *Ιόνιος Ανθολογία*, το εκδίδει με τον σύζυγό της. Ομοίως θα συνεχίσει να συμμετέχει σε συλλογικότητες που αφορούν τη μελέτη του επτανησιακού πολιτισμού, να συνεργάζεται με έντυπα του επτανησιακού χώρου και να δημοσιεύει μελέτες για τα Επτάνησα. Στη Ζάκυνθο θα επιστρέψει την άνοιξη του 1942, λόγω της επισιτιστικής κρίσης (Minotos 2002: 247 και 250).²

¹ Για τον ευρύτερο ρόλο της Μινώτου ως πολιτισμικής διαμεσολαβήτριας βλ. τη σελίδα του ερευνητικού προγράμματος «Πολιτισμικοί διαμεσολαβητές ανάμεσα στην Ελλάδα, τη Γαλλία και άλλες ευρωπαϊκές χώρες, 1830-1974» που πραγματοποιήθηκε από το ΙΙΕ/ΕΙΕ σε συνεργασία με τη Γαλλική Σχολή, με επιστημονικές υπεύθυνες την Ουρανία Πολυκανδριώτη και τη Μαριλίτσα Μητσού: <https://mediators.anavathmis.eu/record/?id=17>, όπου και ακριβή βιβλιογραφικά στοιχεία για τις σχετικές δημοσιεύσεις της.

² Για τη ζωή και το έργο της Μινώτου, βλ. ενδεικτικά τα αφιερώματα Periplous 1984; Eptanisiaka fylla 2002 και τον χρήσιμο βιβλιογραφικό οδηγό που παρατίθεται στο Mousmoutis 2012: 155-165.

Ο πνευματικός χώρος του Ιονίου στον οποίο μετέχει είναι ιδιαίτερος πρόσφορος για την κατανόηση των πολιτισμικών μεταφορών πέραν ενός άκαμπτου διπολικού σχήματος που αντιλαμβάνεται τις εθνικές οντότητες ως ενιαίες ή στατικές (Verschaffel, Meylaerts, Lobbès, Gonne & D'Hulst 2014: 1261). Τα Επτάνησα διαθέτουν, όπως γνωρίζουμε, μια ιδιαίτερη πολιτισμική φυσιογνωμία,³ η οποία καθορίστηκε τόσο από το αποικιοκρατικό τους παρελθόν και τη μακραίωνη επαφή τους με τη Δύση (ιδίως με το περιβάλλον της Βενετίας) όσο και από την πολυκύμαντη σχέση τους με το ελλαδικό κέντρο. Ακόμα και μετά την προσάρτησή τους στον εθνικό κορμό, θα διατηρήσουν τους πολλαπλούς «άξονες αναφοράς» τους και θα παραμείνουν σε μια διαρκή πορεία «επανανάγνωσης» αυτής της ιδιαίτερης φυσιογνωμίας υπό την επιρροή των εκάστοτε ιστορικών συγκυριών και ζυμώσεων (Arvanitakis 2007a; Arvanitakis 2007b; Sklavenitis 2015). Καθοριστικό ρόλο σε αυτή τη διαδικασία διαδραματίζουν τα πολιτισμικά προϊόντα που συντελούνται στον χώρο του Ιονίου (μεταξύ των οποίων και οι πολιτισμικές μεταφορές), στο βαθμό που αναπαριστούν, σχολιάζουν και ανασηματοδοτούν το παρελθόν και το παρόν, την ίδια την ταυτότητα των Επτανήσων.

Όλα αυτά αποκτούν ιδιαίτερη σημασία στον Μεσοπόλεμο, κατά τον οποίο οι διεργασίες τόσο στο εσωτερικό της Ελλάδας όσο και στο πεδίο των ελληνοϊταλικών σχέσεων είναι έντονες. Την ίδια στιγμή, το φασιστικό καθεστώς του Mussolini επιχειρεί να ενδυναμώσει τις πνευματικές σχέσεις των δύο χωρών και να αξιοποιήσει την πολιτισμική διπλωματία προκειμένου να ικανοποιήσει τις επεκτατικές βλέψεις του για την Ελλάδα και δη για το Ιόνιο λόγω του βενετικού του παρελθόντος (Filippis 2010: 183-203; Arvanitakis 2019).

Οι πολλαπλές εκφάνσεις της πολιτισμικής διαμεσολάβησης

Μαθήτριά του γνωστού ιστοριοδίφη Σπυρίδωνα Δε Βιάζη, φιλομαθής και πολύγλωσση, η Μινώτου θα ασχοληθεί, κατά πρώτο λόγο, συστηματικά με τη λογοτεχνική μετάφραση. Συγκεκριμένα, θα αποδώσει από τα ιταλικά (και δευτερευόντως από τα λατινικά, τα γαλλικά και τα αγγλικά) πολυάριθμα ποιητικά κείμενα, αλλά και κάποια πεζά. Ως προς την ιταλόφωνη γραμματεία, ο κύριος όγκος των μεταφράσεών της αφορά

³ Χρησιμοποιώ τον όρο με την ευρεία έννοια, αναφερόμενη όχι μόνο στο πεδίο του πνεύματος, των τεχνών ή των ιδεών αλλά σε όλες τις εκφάνσεις του βίου, της κοινωνικής ή θεσμικής διάρθρωσης κλπ.

ποιητικά κείμενα του Foscolo και του Leopardi,⁴ θα μεταφράσει, όμως, και δημιουργούς του ύστερου Μεσαίωνα ή των απαρχών της Αναγέννησης, όπως Δάντη, Πετράρχη και Αγ. Φραγκίσκο,⁵ επίσης κάποιους (περισσότερο ή λιγότερο γνωστούς) μεταγενέστερους ποιητές, όπως Carducci και Regaldi,⁶ τις ιταλικές τραγωδίες του Κάλβου, *Δαναΐδες* και *Θηραμένης*,⁷ και πεζογραφικά κείμενα του Romeo Boldori, του Pitigrilli κ.ά.⁸

Παρά το γεγονός ότι η σύγχρονη κριτική και η μεταγενέστερη φιλολογική έρευνα έχουν επισημάνει ζητήματα πιστότητας (καθώς οι περισσότερες ποιητικές μεταφράσεις της είναι ελεύθερες και σε πεζό λόγο)⁹ ή ακόμα και προχειρότητας,¹⁰ αλλά και γλωσσικών ή υφολογικών επιλογών (Bintoudis 2012: 146-153), έχουν εντούτοις αναγνωρίσει το αποτύπωμα των μεταφράσεών της: Π.χ. Η πεζή απόδοσή της των *Χαρίτων* ουσιαστικά αποτελεί τη μόνη ελληνική μετάφραση αυτού του σημαντικού αν και ανολοκλήρωτου έργου του Foscolo (Kazantzi 2006: 155, 156),¹¹ ενώ οι αποδόσεις της των *Δαναΐδων* (1939) και του *Θηραμένη* (1940) έχουν εγγραφεί στην καλβική βιβλιογραφία ως οι πρώτες αποδόσεις των εν λόγω έργων στα ελληνικά (Andreïomenos 1993: 100, 102, 142). Ακόμη, οι μεταφράσεις λυρικών ποιημάτων του Leopardi που

⁴ Giannopoulou 1957: αρ. 43, 63, 73, 92, 95, 96, 97, 113, 114, 120, 121, 124, 139, 151, 473. Από την εκτενή σχετική βιβλιογραφία χρήσιμες είναι οι μελέτες Kefallineou 2004; Zografidou 2005; Kazantzi 2006; Bintoudis 2012.

⁵ Π.χ. Giannopoulou 1957: αρ. 70, 108, 111, 115 και συμπληρωματικά ερευνητικά στοιχεία στο Sgouridou 2012.

⁶ Π.χ. Giannopoulou 1957: αρ. 98, 99. Εκτός από τις αυτόνομες δημοσιεύσεις, ενσωματώνει μεταφράσεις ιταλικών ποιητικών κειμένων (π.χ. των Gabrielle Chiabrera, Antonio Molino κ.ά.) και στο πλαίσιο μελετών της όπως «Οι πόλεμοι της Βενετίας στην Ελλάδα και η επίδρασή τους στην Βενετσιάνικη ποίηση» (1929), «Η ναυμαχία της Ναυπάκτου στη βενετσιάνικη ποίηση» (1930) κ.ά. (Giannopoulou 1957: αρ. 137 και 152).

⁷ Giannopoulou 1957: αρ. 332, 343.

⁸ Π.χ. Giannopoulou 1957: αρ. 64 και Pitigrilli 1929.

⁹ Η πεζομορφή μετάφραση ποιητικών κειμένων αποτελεί γενικότερη ευρωπαϊκή τάση που ακολουθούν αρκετοί έλληνες μεταφραστές, ανάμεσα στους οποίους και αρκετοί επτανήσιοι (Katsigianni 2001: 294-308). Η συγκεκριμένη επιλογή, φαίνεται πάντως να απορρέει και από την έφεση της Μινώτου για τον πεζό λόγο έναντι του ποιητικού. Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει σε επιστολή της προς τον Ψυχάρη: «Η γνώμη μου για την ποίηση είναι περίεργη. Την αποφεύγω σαν και τι. Η πρόζα, νά τι με τρελλαίνει» (Mousmoutis 2010: 109).

¹⁰ Βλ. π.χ. το απολογητικό σημείωμα της διεύθυνσης της *Ελληνικής Επιθεωρήσεως*, όπου γίνεται λόγος για «λάθη τινά» τα οποία «παρεισέφευραν» «λόγω της βιαστικής μεταφράσεως των *Δαναΐδων* υπό της κας Μαριέττας Επτανησίας» και το απολογητικό σημείωμα της συγγραφέως (Kalvos 1939: 146-149).

¹¹ Ο Μαρίνος Σιγούρος είχε μεταφράσει μερικά μόνο αποσπάσματα από τον δεύτερο ύμνο.

φιλοτέχνησε σηματοδότησαν μια μετατόπιση του ελληνικού μεταφραστικού ενδιαφέροντος, το οποίο ως τότε ήταν αποκλειστικά στραμμένο στα πατριωτικά έργα του ποιητή (Bintoudis 2012: 151, 173).

Παράλληλα, η Μινώτου θα μεταφράσει και φιλολογικές ή άλλες μελέτες επιφανών, στην πλειονότητά τους, Ιταλών μελετητών, όπως του Arturo Farinelli για τον Da Vinci, του Angelo Ottolini για τον ποιητή Ippolito Pindemonti, του Arnaldo Cervesato για τον Dante, των Francesco de Sanctis, Francesco Guardione και Filippo Maria Pontani για τον Foscolo κ.ά. (Giannopoulou 1957: αρ. 32, 112, 138, 69, 109, 308; Cervesato 1928).

Η δράση της δεν θα περιοριστεί, όμως, μόνο στο πεδίο της μετάφρασης: πέρα από τα προλογικά σημειώματα και τα σχόλια που συντάσσει ως συνοδευτικά των μεταφράσεών της, θα δημοσιεύσει πολυάριθμα φιλολογικά ή κριτικά άρθρα και μονογραφίες για την ιταλική γραμματεία. Η βιβλιογραφική της ενημέρωση είναι εμφανής: Αξιοποιεί πολλές (κυρίως ιταλόγλωσσες) πηγές, αν και ενίοτε με κάποια επιστημονική ή μεθοδολογική χαλαρότητα, ενώ η συχνά ιμπρεσιονιστική της γραφή δεν της επιτρέπει πάντοτε να εμβαθύνει ερμηνευτικά,¹² γεγονός που θα μπορούσε εν μέρει να αιτιολογηθεί και από το γεγονός ότι αρκετά από τα κείμενά της δημοσιεύονται σε εφημερίδες ευρείας κυκλοφορίας ή σε περιοδικά που δεν απευθύνονται σε εξειδικευμένο κοινό.

Παρότι θα καταπιαστεί και με άλλους δημιουργούς, οι περισσότερες μελέτες της εστιάζουν και πάλι στον Foscolo (Kefallineou 2004; Kazantzi 2012) και τον Leopardi και καταλαμβάνουν ιδιαίτερη θέση στην ιστορία της πρόσληψης του έργου των εν λόγω δημιουργών στον ελληνικό χώρο. Ενδεικτικά, η μονογραφία της *Τζιάκομο Λεοπάρντι. Ο ποιητής του παγκόσμιου πόνου, του έρωτος και του θανάτου* (1934) αποτελεί την πρώτη αυτοτελή μελέτη για τον Leopardi στα ελληνικά (Zografidou 2005: 5; Bintoudis 2012: 157).

Οι προσεγγίσεις της συχνά διασταυρώνονται με τις ιδεολογικές ζυμώσεις της εποχής. Π.χ. η μετέπειτα στροφή του φιλολογικού της ενδιαφέροντος στη σχέση του Leopardi με τον αρχαιοελληνικό κόσμο στη μελέτη της «Η προσφορά της αρχαίας Ελλάδας στο πνεύμα του G. Leopardi και η ανταπόδοση του ποιητή» (1937) (Giannopoulou 1957: αρ.

¹² Π.χ. σε κριτική για τη μελέτη της *Το Ρεμπελιό των ποπολάρων* (1933) σχολιάζεται ότι η συγγραφέας εξέτασε το θέμα «εντελώς ρομαντικά» και «χωρίς ιστορική μέθοδο» (Christidis 1934), ενώ το βιβλίο της *Ο πεσιμισμός του Λεοπάρντι* θα χαρακτηριστεί «χρήσιμο, όχι όμως μελέτη με την αυστηρή έννοια του όρου» (Chatzinis 1937).

309),¹³ στοιχείο που απουσίαζε από την προηγούμενη μονογραφία της για τον ποιητή, όπως και οι κρίσεις που διατυπώνει στη μονογραφία της *Ο πεσιμισμός του Λεοπάρντι και οι πηγές του* (1937), όπου χαρακτηρίζει άδικες και υπερβολικά πεσιμιστικές τις θέσεις του ποιητή «για το μελλοντικό μεγαλείο της [Ιταλίας] σε στιγμές που παρασκευαζόταν μια αναγέννηση λαμπρή και ορισμένη» (σ. 46), εγγράφονται στο κλίμα εθνικής ανάτασης της εποχής (Bintoudis 2012: 164-168). Ακριβώς αυτό το κλίμα θα εκθειάσει και σε άρθρο της στο ιταλοελληνικό περιοδικό της Θεσσαλονίκης *Olimpo*, όπου χαρακτηριστικά εκθειάζει «τον ζωογόνο ενθουσιασμό του [Μεταξά] για την αναδημιουργία της Πατρίδος και τον Γ' Ελληνικό Πολιτισμό» και την προσπάθεια της κυβέρνησής του «να ξαναζωντανέψει τις αθάνατες γραμμές των αγαλμάτων της Ακροπόλεως για να υπενθυμίσει κι απ' εκεί την αρχαία, τη μοναδική Ελλάδα...» (Eptanisia 1939: V).¹⁴

Συνολικά μπορούμε να διακρίνουμε έναν ευρύ άξονα θεμάτων, προσεγγίσεων και στοχεύσεων: Συχνά, συνεξετάζει το έργο ελλήνων και ξένων λογοτεχνών, αντλώντας ερμηνευτικά εργαλεία από τη συγκριτική γραμματολογία.¹⁵ Αλλού, πάλι, επικεντρώνεται στις αναπαραστάσεις του ελλαδικού χώρου σε περιηγητικά, ιστοριογραφικά και ποιητικά κείμενα της ιταλικής γραμματείας.¹⁶

Εμφανής είναι και η έφεσή της στον βιογραφισμό. Συγκεκριμένα, σε αρκετές μελέτες της επιχειρεί να συσχετίσει στοιχεία από την προσωπική ζωή των λογοτεχνών (και δη την ερωτική) με την ποιητική τους ιδιοσυγκρασία,¹⁷ αν και με όχι πάντοτε ασφαλή ερμηνευτικά συμπεράσματα.¹⁸

Στο πλαίσιο αυτό, θα δημοσιεύσει πολυάριθμες βιογραφικές μελέτες και για γυναίκες δημιουργούς, μεταξύ των οποίων και για αρκετές

¹³ Το ζήτημα της απήχησης του αρχαίου κόσμου σε μεταγενέστερους δημιουργούς θα την απασχολήσει και μεταπολεμικά, π.χ. στις μελέτες της «Ο Σοφοκλής στο έργο του Οράτιου» (1950), «Ο Οράτιος για τον Πίνδαρο» (1953) κ.α. (Giannopoulou 1957: αρ. 480 και 549).

¹⁴ Στοιχεία για το περιεχόμενο, τις συνεργασίες και την ιδεολογική λειτουργία του περιοδικού δίνουν οι Kiskira-Kazantzi (2001: 248-261) και Kagioglou (2014).

¹⁵ Π.χ. «Φώσκολος και Γκραίη» (1926), «Φώσκολος και Οράτιος» (1927), «Βέρθερος και Όρτις» (1932) κ.ά. (Giannopoulou 1957: αρ. 55, 72, 194).

¹⁶ Βλ. ενδεικτικά τα άρθρα της «Οι πόλεμοι της Βενετίας στην Ελλάδα και η επίδρασή τους στην Βενετσιάνικη ποίηση» (1929), «Η Ναυμαχία της Ναυπάκτου στη Βενετσιάνικη ποίηση» (1930) και «Ιταλοί περιηγητές για την Πάτρα» (1940) (Giannopoulou 1957: αρ. 137, 152, 348).

¹⁷ Π.χ. «Οι έρωτες του Πετράρχη» (1928), *Τζιάκομο Λεοπάρντι. Ο ποιητής του παγκόσμιου πόνου, του έρωτος και του θανάτου* (1934), *Ο πεσιμισμός του Λεοπάρντι και οι πηγές του* (1937) κ.ά. (Giannopoulou 1957: αρ. 115, 245, 315).

¹⁸ Ο Bintoudis (2012: 160) κάνει λόγο για «ψυχολογικές», «ψευδοεπιστημονικές» ερμηνείες.

ιταλίδες,¹⁹ ακολουθώντας μια ευρύτερη τάση καταγραφής της ιστορίας των γυναικών η οποία αναπτύσσεται από τον 19ο αιώνα. Από τα εκτενέστερα συγγραφικά της εγχειρήματα, εκτός από τη μονογραφία της *Οι γυναίκες εις την Ιταλικήν Αναγέννησιν* (1922), η οποία όμως έχει περισσότερο καταλογογραφικό χαρακτήρα, ξεχωρίζει το πολυετές ενδιαφέρον της για τη φιλομαθή και φιλότεχνη κερκυραία Ισαβέλλα Θεοτόκη-Αλμπρίτζι, η οποία έζησε στην Ιταλία και διέθετε ικανό ιταλόγλωσσο συγγραφικό έργο. Συγκεκριμένα, αρχής γενομένης από το 1926 και σε βάθος τριάντα χρόνων η Μινώτου θα δημοσιεύσει πολυάριθμα άρθρα και τη μονογραφία *Ισαβέλλα Θεοτόκη. Η μεγάλη Εμπνεύστρια* (1959), ενώ παράλληλα θα μεταφράσει και κάποια κείμενα της Θεοτόκη από τα ιταλικά στα ελληνικά.²⁰

Σε αυτές τις μελέτες και ιδίως στη μεταγενέστερη μονογραφία της για τη Θεοτόκη, στην οποία και θα επικεντρωθώ, η Μινώτου θα συγκεράσει τη δράση της ως πολιτισμικής διαμεσολαβήτριας με την ενασχόλησή της με τα γυναικεία θέματα (Karamaliki 1984; Minotou-Papadimitriou 2004).

Συγκεκριμένα, αφενός αποτυπώνει το πνευματικό περιβάλλον της Βενετίας, προσφέροντας παράλληλα στο ελληνικό κοινό έναν πολύτιμο βιβλιογραφικό οδηγό για την εποχή, καθώς καταγράφει και αξιοποιεί αρκετές ιταλόγλωσσες πηγές.²¹ Από τις πηγές αυτές ενσωματώνει μάλιστα διάφορα μεταφρασμένα χωρία, όπως και μεταφράσεις επιστολών ή άλλων κειμένων του Foscolo, του Alfieri κ.ά.

Αφετέρου, επιχειρεί να αναδείξει τη συμβολή του γυναικείου φύλου στο πνευματικό γίγνεσθαι (κυρίως της Ισαβέλλας Θεοτόκη και σε δεύτερο πλάνο των Mme de Staël, Caterina Dolfin Tron και Giustina Renier Michiel). Επιδιώκοντας να απομακρυνθεί από το πρότυπο του παθητικού γυναικείου υποκειμένου, της παθητικής, ετεροκαθοριζόμενης Μούσας,²² εστιάζει στις ικανότητες, στις αρετές, στην αυτόνομη πνευματική παρουσία της Θεοτόκη, αλλά και στη δράση της ως πολιτισμικής διαμεσολαβήτριας, αφιερώνοντας αρκετές σελίδες στο διάσημο φιλολογικό της σαλόνι, στο οποίο η Ισαβέλλα θα φέρει σε επαφή

¹⁹ Μεταξύ άλλων, θα δημοσιεύσει άρθρα (π.χ. για την ποιήτρια Vittoria Colonna, την ηθοποιό Eleonora Duse, την ελληνίστρια και διευθύντρια του εκδοτικού οίκου 'Nuova Italia' Elda Bassi κ.ά) (Apostoli 2014).

²⁰ Π.χ. Giannopoulou 1957: αρ. 52, 88, 100, 136, 344, 355, 514. Επιπλέον, σε διάφορες μελέτες της για τον Φώσκολο κάνει σποραδικές αναφορές στην κερκυραία λογία.

²¹ Όπως θα γράφει σε μεταγενέστερο άρθρο της: «Και στα ταξίδια μου στην Ιταλία και στην Κέρκυρα, δεν έπαψα να ψάχνω για να ολοκληρώσω τη βιογραφία της [Θεοτόκη] που έχω τώρα έτοιμη πια, αποτελείται από 35 κεφάλαια και βασίζεται πάνω σε άφθονη βιβλιογραφία, σε πηγές 250 βιβλίων και φυλλαδίων» (Giannopoulou 1951: 1).

²² Το θέμα της «χειραφέτησης» της παθητικής Μούσας εξετάζει μεταξύ άλλων η Seethaler (2018).

σημαντικές πνευματικές και καλλιτεχνικές φυσιογνωμίες από τον ιταλικό, τον ελληνικό και τον ευρύτερο ευρωπαϊκό χώρο (Foscolo, Pindemonti, Fistari, Cesarotti, Betinelli, Viloison, Mario Pieri, Μουστοξύδη, Μαρίνο Σιγούρο, Byron, Monti κ.ά.) (Karkazis 2012). Όπως και σε άλλα κείμενά της, στα οποία εξαίρει τον καθοδηγητικό ρόλο της γυναίκας ως μητέρας, πνευματικής φίλης ή ερωμένης,²³ ομοίως και εδώ στέκεται κυρίως στην καθοδήγηση που θα προσφέρει η Θεοτόκη σε σημαντικούς δημιουργούς πάνω σε καλλιτεχνικά και πνευματικά θέματα, προβάλλοντας την ερωτική έλξη που τους ασκεί πρωτίστως ως «πηγή έμπνευσης και δράσης» και ως καταλυτικό παράγοντα για τη ζωή και την πνευματική τους εξέλιξη (Giannopoulou 1951: 3).²⁴

Μια άλλη ενδιαφέρουσα πτυχή του έργου της που εγγράφεται στο πεδίο των πολιτισμικών μεταφορών, αφορά τον τρόπο με τον οποίο αποτυπώνει τις ωσμώσεις μεταξύ του επτανησιακού και του ιταλικού κόσμου στο πέρασμα των χρόνων, και συνακόλουθα τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνεται την ίδια την πολιτισμική ταυτότητα του Ιονίου. Η οπτική της δεν είναι ενιαία ή μονοσήμαντη.

Συγκεκριμένα, σε κείμενό της του 1930 υπερασπίζεται την ελληνικότητα του Ιονίου ως τόπου ανέπαφου από δυτικότροπες αλλοιώσεις και με ισχυρή την αίσθηση του ανήκειν στον εθνικό κορμό:

Η Επτάνησος –όπως πολύ καλά 'πώθηκε– ήταν η ιερή παρακαταθήκη [του] ανόθευτου πατριωτισμού και του Ελληνισμού που διεσώθηκε ανέπαφη ανάμεσα σε αιώνες επικοινωνίας με την Δύση. Και από κει έστελνε στους αγωνιστές ο Ποιητής τον ύμνο του. Αλλά κείνο που ιδιαίτερα είνε σήμερα να τονισθή είνε η μεγαλοψυχία τους και η σταθερή τους θέληση να ενωθούν με την ελευθερωμένη Πατρίδα τους (Minotou 1930b).

Λίγα χρόνια μετά (1942), σε άλλο άρθρο της από το κατοχικό *Κουαδρίβιο*, προβάλλει την ιστορική συμπόρευση Επτανήσων-Ιταλίας με όρους ισότιμης συμμετοχής στο κοινό πολιτισμικό συνεχές, υπογραμμίζοντας την πνευματική ιδιαιτερότητα, αλλά και την ανωτερότητά τους έναντι του ελλαδικού κέντρου που ήταν βυθισμένο στην αμάθεια:

²³ Βλ. π.χ. τα κείμενά της «Η ηρώς του Ιάκωβου Όρτις», «Ισαβέλα Θεοτόκη και Φώσκολος», «Πώς αγαπούσε ο Φώσκολος», (1927), «Πετράρχης και Λάουρα» (1928) (Giannopoulou 1957: αρ. 78, 88, 101, 111). Βλ. επίσης Minotou 1927c (Πληροφορία από Mousmoutis 2010: 205).

²⁴ Να σημειωθεί επίσης ότι το 1935 είχε διασκευάσει και εκδώσει σε αυτοτελή τόμο το εγχειρίδιο περί έρωτος *Fisiologia dell' Amore* (1896) του βιολόγου και ανθρωπολόγου Paolo Mantegazza.

Στη μακρά αλυσίδα των Επτανησίων που έφεραν στα νησιά μας τον ανεχτίμητο ιταλικό πνευματικό πλούτο, ο Σολωμός στέκει στο κέντρο ως το φωτεινότερο και το πολυτιμότερο πετράδι της. Ολόγυρά του, άλλοι πολλοί, αριθμητοί, από κάθε νησί του Ιονίου, συνετέλεσαν στη μεταλαμπάδευση των φώτων του πολιτισμού στην ιδιαίτερη πατρίδα τους κι ύστερα στην βυθισμένη τότες στην υποδούλωση κι αμάθεια Ελλάδα. Η Ιταλία έδιδε στην πατρίδα μας ό,τι οι Έλληνες της πήγαν, φεύγοντας από το Βυζάντιο. [...] Έτσι τροφοδοτούσε πλουσιοπάροχα τους επτανησίους που βρίσκονταν αδιάκοπα σ' επαφή μαζί της. Κοινή τότες η τύχη Ελλάδος και Ιταλίας. Οι επτανήσιοι, πηγαίνοντας εκεί θαρρούσαν πως βρίσκονταν στην ίδια τους πατρίδα, κ' ένοιωθαν ικανοποίηση σα να επρόκειτο για δική τους υπόθεση, άμα τύχαινε κάτι καλό σχετικά με την ελευθερία της Ιταλίας (Eptanisia 1942).

Μεταγενέστερα πάλι (το 1959) αναδεικνύει σκοτεινότερες πτυχές του βενετικού παρελθόντος, όπου στο στόχαστρό της μπαίνει όχι τόσο η βενετική τυραννία όσο η ντόπια «αριστοκρατική φαυλοκρατία», η οποία, όπως επισημαίνει, για να διατηρήσει τα προνόμια που κατείχε πρόδιδε την ορθόδοξη θρησκεία και την ελληνική γλώσσα:

Η μόρφωση στα Εφτάνησα τότες ήταν σε πρωτόγονο στάδιο. Ο Κερκυραίος συγγραφέας Μάριο Πιέρι, του κάκου προσπαθούσε γράφοντας με αγανάκτηση, να τραβήξει το ενδιαφέρον της Βενετίας για την κατάντια που βρισκόταν η εκπαίδευση στα Εφτάνησα. Δημόσιο σχολείο δεν υπήρχε. Μόνο κανένας παπάς ορθόδοξος ή καθολικός άνοιγε κανένα ιδιωτικό της κακής ώρας για να βγάζει το ψωμί του. [...] Η βενετσιάνικη κυβέρνηση έστελνε σε κάθε νησί από έναν μόνο δάσκαλο για να μαθαίνει ιταλικά τ' αρχοντόπαιδα και όσους ήθελαν να πάρουν κάποια δημόσια θέση (Giannopoulou 1959: 7).

Ο ρόλος θεσμών και πολιτισμικών δικτύων

Κατά το διάστημα που μας απασχολεί η Μινώτου θα συνεργαστεί με αρκετά έντυπα της Αθήνας, της περιφέρειας και του εξωτερικού. Ανάμεσα σε αυτά θα είναι και ελληνοϊταλικά έντυπα του Μεσοπολέμου, τα οποία λειτουργούσαν ως μέσα ενίσχυσης των πνευματικών δεσμών των δύο χωρών, αλλά και ως όργανα προπαγάνδας, όπως το *Olimpo* και η *Ραδιοεπιθεώρηση*, στα οποία θα δημοσιεύσει κυρίως φιλολογικές ή

ιστορικές μελέτες, διηγήματα και λαογραφικά άρθρα (Giannopoulou 1957: αρ. 309, 331, 333, 334, 339, 340, 341, 342).²⁵

Παράλληλα, θα διατελέσει διευθύντρια δύο περιοδικών τα οποία θα διαδραματίσουν σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη πολιτισμικών δικτύων αλλά και στη διάχυση των προϊόντων των πολιτισμικών μεταφορών. Συγκεκριμένα, τόσο στο πρώτο της περιοδικό *Εύα Νικήτρια* (Ζάκυνθος, 1921-1923) (Karamaliki 1984; Minotou-Papadimitriou 2004), το οποίο όμως ως όργανο του Λυκείου των Ελληνίδων είχε διαφορετική στόχευση, όσο κυρίως στην *Ιόνιο ανθολογία* (Ζάκυνθος-Αθήνα, για το διάστημα 1927-1935), πέρα από την υπόλοιπη ύλη που αφορούσε κυρίως τον χώρο των Επτανήσων, θα φιλοξενήσει επίσης ευρωπαϊκή (κυρίως ιταλική) λογοτεχνία, αλλά και πρωτότυπα ή μεταφρασμένα φιλολογικά και άλλα άρθρα, μελέτες και κριτικές για την ευρωπαϊκή και ιδίως για την ιταλική λογοτεχνία· επίσης συνεντεύξεις με ιταλούς πνευματικούς εκπροσώπους, ειδήσεις, άρθρα ή σχόλια για την ιταλική πολιτιστική και εκδοτική δραστηριότητα (δευτερευόντως για τη γαλλική και σπανιότερα για άλλες χώρες), όπως για θεατρικές παραστάσεις, για ιταλόφωνες εκδόσεις, για λογοτεχνικά περιοδικά ή λογοτεχνικά βραβεία, αλλά και για τις ελληνικές εκπομπές του ραδιοσταθμού του Bari που ξεκίνησαν το 1934 (σε μία από τις οποίες είχε συμμετάσχει και η ίδια).²⁶

Ακόμα, ενημερώνει και για ιταλικές πολιτιστικές δράσεις που λαμβάνουν χώρα στην Ελλάδα, όπως η Ιταλική εβδομάδα του Ζαπτείου (1931), για το Ιταλικό Ινστιτούτο που είχε ξεκινήσει τη λειτουργία του το 1932 ή για τη φουτουριστική έκθεση του Marinetti στο πλαίσιο της περίφημης επίσκεψής του στην Ελλάδα το 1933, η οποία είχε ξεσηκώσει θύελλα αντιδράσεων (Kagioglou 2014: 192-194).²⁷ Να σημειωθεί, τέλος,

²⁵ Η Μινώτου θα δημοσιεύσει συνεργασίες της και στα ελληνοϊταλικά φασιστικά έντυπα της Κατοχής, τα οποία δεν έχει συμπεριλάβει στην *Αναγραφή* της. Συγκεκριμένα στο ζακυνθινό *Littorio* και, όπως εντόπισε ο Δ. Αρβανιτάκης, στο αθηναϊκό *Κουαδρίβιο* και στην κερκυραϊκή *Εφημερίδα των Ιονίων*. Για τις συνεργασίες της στο *Littorio* (Apostoli 2019). Με βάση τα αποκόμματα που είδα στο αρχείο της, στο *Littorio* δημοσιεύει ανωνύμως διηγήματα, λαογραφικά άρθρα (διατηρούσε τη στήλη «θρυλοποιημένα ζακυνθινά») και ανεκδοτολογικού χαρακτήρα σύντομα κείμενα. Το θέμα χρήζει περαιτέρω διερεύνησης.

²⁶ Συγκεκριμένα στις 14/1/1935 είχε μεταδοθεί διάλεξή της «Zante, le village et la campagne», που εν συνεχεία δημοσιεύτηκε στο *Le Messager d'Athènes* (Giannopoulou 1957: αρ. 259; Serras 2002a: 226). Περισσότερα στοιχεία για τις ελληνικές μεταδόσεις του Μπάρι δίνει η Kagioglou (2014: 192-194) και ο Chatzidakis (2017: 33-39).

²⁷ Από την εκτενή σχετική συζήτηση για την επίσκεψη του Marinetti στην Ελλάδα περιορίζομαι στην πιο πρόσφατη μελέτη της Menelaou-Trabalza (2021), όπου και σχετική βιβλιογραφία. Ευχαριστώ την Άννα Κατσιγιάννη για την επισήμανση. Στο περιορισμένο πλαίσιο της παρούσας μελέτης δεν είναι εφικτή μια αναλυτικότερη εξέταση των δημοσιευμάτων ιταλικού ενδιαφέροντος στην *Ιόνιο Ανθολογία*.

ότι με επιστολή της στην *Πρωτοπορία* ήδη από τον Οκτώβριο του 1930 θα προτείνει την καθιέρωση εβδομάδας του ελληνικού βιβλίου κατά το ιταλικό παράδειγμα, η οποία εντέλει θα διοργανωθεί, με απόφαση του τότε υπουργού Παιδείας Γεωργίου Παπανδρέου, τον Ιούνιο του 1932 (Minotou 1930a; Mousmoutis 2010: 19).

Η καλή ενημέρωση που φαίνεται να έχει για την τρέχουσα πνευματική κίνηση στην Ιταλία οφείλεται στο γεγονός ότι το 1925 θα διαμείνει για περισσότερο από έναν χρόνο στη χώρα με τον σύζυγό της, τον λόγιο, συγγραφέα και εκδότη, Σπύρο Μινώτο, η οικογένεια του οποίου ήταν βενετσιάνικης καταγωγής (Mousmoutis 2010: 58-59). Μάλιστα τις εντυπώσεις της από αυτό το ταξίδι θα καταθέσει σε σειρά ταξιδιωτικών κειμένων της στην *Ελληνική Επιθεώρησι* (1927-1928) (Giannopoulou 1957: αρ. 50, 51, 52, 53, 54, 57, 59, 60, 61, 62), άλλη μία διαφορετική ενασχόληση που αφορά το πεδίο των πολιτισμικών μεταφορών.

Κατά τη διαμονή της λοιπόν στην Ιταλία θα επισκεφθεί βιβλιοθήκες και ερευνητικά κέντρα από όπου θα συγκεντρώσει άφθονο βιβλιογραφικό υλικό, ενώ παράλληλα θα γνωριστεί με πνευματικούς ανθρώπους που της είχε υποδείξει ο Σπυρίδων Δε Βιάζης (Minotos 2002: 246, 251). Με ορισμένους μάλιστα από αυτούς κρατάει επαφή και αργότερα. Μεταξύ άλλων, διατηρεί αλληλογραφία με τον συγγραφέα και μεταφραστή Arnaldo Cervesato (De Tata 2008), με τον ιταλό υφυπουργό παιδείας Emilio Bodrero αλλά και με τους λογίους Carlo Brighenti, Benedetto Croce, Guido Mazzoni, Camillo Antona-Traversi, Francesco Viglione κ.ά. (Mousmoutis 2010: passim). Κάποιοι από αυτούς θα λειτουργήσουν όχι μόνο ως πνευματικοί συνομιλητές αλλά και ως καθοδηγητές της, καθώς της στέλνουν βιβλιογραφικό υλικό για τις μελέτες της ή της υποδεικνύουν συγγραφείς και κείμενα που θα άξιζε να συστήσει στο ελληνικό κοινό.

Όπως μπορούμε να διαπιστώσουμε πάντως από τις ίδιες τις αναφορές της, η Μινώτου αξιοποιεί τις διασυνδέσεις της με πρόσωπα, θεσμικούς φορείς και συλλογικότητες, όπως και τα ίδια τα έντυπα που εκδίδει, προκειμένου να προβάλλει τη δουλειά της: μεταφέρει ειδήσεις για τα δημοσιεύματά της στον Τύπο, για τις τρέχουσες ή μελλοντικές της εκδόσεις, αλλά και για την κριτική υποδοχή των έργων της, αναδημοσιεύοντας μάλιστα τμήματα επαινετικών κριτικών γι' αυτά. Είναι εντυπωσιακό ότι ανάμεσα στις πολυάριθμες κριτικές που καταγράφει συμπεριλαμβάνονται αρκετές δημοσιευμένες σε διάφορα ευρωπαϊκά και δη ιταλικά έντυπα, όπως *L'Europa Orientale* (Ρώμη), *Journal de Genève*, *Journal des Hellènes* (Παρίσι), *Giornale d'Italia* (Ρώμη), *Libre* (Montpellier), *Mercure de France*, *Ora di Palermo*, *Piccolo de la Sera* (Τεργέστη), *Popolo di Roma*, εφ. *Roma de la Domenica* κ.ά. (Giannopoulou 1957: 26-27).

Ως εκ τούτου, το έργο της θα έχει μια διόλου ευκαταφρόνητη διείσδυση σε έναν ευρύ αριθμό εντύπων της Αθήνας, της περιφέρειας (ιδίως των Επτανήσων) και του εξωτερικού, σε εφημερίδες όπως η *Βραδυνή*, η *Κυριακή του Ελεύθερου Βήματος* κ.ά., σε λευκώματα, ημερολόγια, συλλογικούς ή άλλους τόμους. Χάρη, δε, και στην εκδοτική της πρακτική να αναδημοσιεύει συχνά κείμενά της δύο και περισσότερες φορές, αυτούσια, με αναπροσαρμογές ή μεταφρασμένα από την ίδια σε άλλες γλώσσες, —βλ. χαρακτηριστικά τις πολυάριθμες γαλλόφωνες συνεργασίες της στο *Messenger d'Athènes* (Koriatopoulou-Aggeli2002: 525-537)— η διάχυση τους θα είναι ακόμα μεγαλύτερη.

Μία ακόμη πρωτοβουλία της ως εκδότριας αφορά τη δραστηριοποίησή της για τον εορτασμό της εκατονταετηρίδας του ζακυνθινής καταγωγής ιταλοέλληνα ποιητή Ugo Foscolo. Είναι χαρακτηριστικό ότι σε εκδοτικό της σημείωμα στην *Ιόνιο Ανθολογία* η Μινώτου, ανάμεσα στους κύριους στόχους του περιοδικού αναφέρει και την επιδίωξή της «να δημιουργήσει ακριβώς ένα ενδιαφέρον γύρω από την εκατονταετηρίδα του Ούγου Φώσκολου» (Αnonymo 1927c). Γι' αυτό και τα πρώτα χρόνια κυκλοφορίας του περιοδικού τα δημοσιεύματα για τον ποιητή είναι αρκετά.

Στο πλαίσιο αυτό, θα πρωτοστατήσει στους εορτασμούς που θα ελάμβαναν χώρα το ίδιο έτος. Συγκεκριμένα, συμμετέχει στο προεδρείο της οργανωτικής επιτροπής που όρισε η ελληνική κυβέρνηση, ενώ με δικά της έξοδα εκδίδει το *Πανηγυρικόν Λεύκωμα Ζακύνθου* αφιερωμένο στον ελληνοϊταλό ποιητή (Minotou 1927a).

Ωστόσο το σημαντικό αυτό φιλολογικό γεγονός θα αποτελέσει αντικείμενο πολιτικής εκμετάλλευσης και αντιπαράθεσης και θα προσελκύσει το έντονο ενδιαφέρον του Τύπου.²⁸ Συνοψίζω κάποια στοιχεία γνωστά από την προηγούμενη έρευνα: Μετά από σειρά διεργασιών, η ελληνική με την ιταλική κυβέρνηση θα συμφωνήσουν σε από κοινού εκδηλώσεις που θα πραγματοποιηθούν κατά κύριο λόγο στη Ζάκυνθο τον Νοέμβριο του 1927. Η ιταλική κυβέρνηση από τη μεριά της θα θελήσει να αξιοποιήσει ιδεολογικά/πολιτικά τους εορτασμούς (Filippis 2010: 186-189). Με πρόφαση τον Foscolo, όπως χαρακτηριστικά θα γράψει ο Άλκης Θρύλος (1928: 77-78), θα θελήσει «να κάνει μια επίδειξη της φασιστικής Ιταλίας στην Επτάνησο». Συγκεκριμένα, η φασιστική προπαγάνδα, όπως αποτυπώνεται στη ρητορική πολλών άρθρων της περιόδου αυτής, θα επιδιώξει να προβάλει τον Foscolo ως τον απόλυτο

²⁸ Σύμφωνα με τον Μουσμούντη (2010: 187-205), μόνο στον αθηναϊκό Τύπο καταγράφονται 213 δημοσιεύματα κατά το έτος 1927.

εκφραστή της αρμονικής συνένωσης της Ιταλίας και των Επτανήσων και ως προάγγελο των φασιστικών ιδεών.²⁹

Η ελληνική πλευρά από τη μεριά της, όπως φαίνεται και στο σκεπτικό της ελληνικής κυβέρνησης για τη συγκρότηση της οργανωτικής επιτροπής των εορτασμών, θα υπογραμμίσει την ελληνικότητα του Foscolo, εστιάζοντας στην αγάπη του ποιητή για την ιδιαίτερη πατρίδα του, στο ενδιαφέρον του για την τύχη της Πάργας και για την έκβαση της Ελληνικής Επανάστασης.³⁰

Την ελληνικότητα, την εθνική δράση, αλλά και τις φιλελεύθερες ιδέες του ποιητή θα επικαλεστεί και η Μινώτου, σε ένα από τα πολλά άρθρα που θα γράψει για να υποστηρίξει την αναγκαιότητα του εορτασμού της εκατονταετηρίδας, αναγνωρίζοντας παράλληλα τον Foscolo ως τη μορφή που ενώνει «το αθάνατον ελληνικόν πνεύμα με το εξίσου αθάνατον λατινικόν» (Minotou 1927b).

Η Αριστερά, από την άλλη, θα παρέμβει για να καταγγείλει (μεταξύ άλλων δια στόματος Νίκου Κατηφόρη στον *Ριζοσπάστη* στις 27.11.1927) τους δόλιους σκοπούς που κρύβονται πίσω από τις «φαμφαρόνικες γιορτές», υποδεικνύοντας τον Foscolo ως ιδεολογικό «εχθρό των επίσημων υμνητών του». Αυτό με τη σειρά του θα πυροδοτήσει έναν κύκλο αντιπαραθέσεων εντός της Αριστεράς, με τον Πέτρο Πικρό να επιτίθεται μέσα από το ίδιο έντυπο στον Κατηφόρη (28.11.1927) και να επιχειρεί την πλήρη ιδεολογική αλλά και ποιητική αποκαθήλωση του Foscolo, το οποίο αποκαλεί «χαρακτηριστικό τύπο κοντοτιέρου (τυχοδιώκτου)» (Mousmoutis 2010: 163-185).

*

Συμπερασματικά, η έντονη και πολυσχιδής μεσοπολεμική δράση της Μινώτου ως πολιτισμικής διαμεσολαβήτριας μεταξύ του ιταλικού και του ελληνικού κόσμου δεν μένει ανεπηρέαστη από τις ιδεολογικοπολιτικές ζυμώσεις της αντιφατικής αυτής εποχής. Παρότι η ίδια ανήκει μάλλον στον συντηρητικό πολιτικό χώρο, όπως επισημαίνει κι ο Διονύσης Σέρρας, θα σχετιστεί ή θα γράψει για πρόσωπα και για θέματα από διαφορετικούς ιδεολογικοπολιτικούς κύκλους (Μεταξάς, Ψυχάρης, Βενιζέλος, Παπανδρέου κλπ.). Μπορεί να εκθειάζει το εθνικοπατριωτικό αφήγημα του μεταξικού καθεστώτος, ωστόσο σε πολυάριθμες περιπτώσεις θα καταδείξει τις φιλελεύθερες, προοδευτικές και δημοκρατικές αρχές της: π.χ. μέσα από τη φεμινιστική δράση της, τις

²⁹ Βλ. χαρακτηριστικά Anonymo 1927b. Για την ιδεολογική χρήση του Foscolo από το φασιστικό καθεστώς βλ. τις επισημάνσεις της Lafranchi (2005).

³⁰ Βλ. π.χ. Anonymo 1927a, όπου παρατίθεται και η σύνθεση της ελληνικής επιτροπής των εορτασμών, στην οποία συμμετέχει και η Μινώτου.

επικρίσεις της για την αυθαιρεσία της άρχουσας τάξης της Ζακύνθου σε βάρος του λαού ή τις θέσεις της υπέρ του δημοτικισμού (Serras 2002b: 300-301). Η συνεργασία της με ιταλοελληνικά έντυπα που αποτέλεσαν μέσα πολιτιστικής διπλωματίας αλλά και όργανα φασιστικής προπαγάνδας, χρήζει περαιτέρω διερεύνησης, σε συνάρτηση με μια ενδελεχή μελέτη του συνόλου των δημοσιευμένων κειμένων της, της συνολικής ύλης των περιοδικών που εξέδιδε όσο και του αρχείου της. Τέλος, η εξέταση της αλληλογραφίας της με ιταλούς και άλλους ευρωπαίους διανοούμενους θα βοηθούσε στην εναργέστερη αποτύπωση του δικτύου επαφών που είχε αναπτύξει και στη διερεύνηση του ρόλου αυτού του δικτύου στο έργο της ως πολιτισμικής διαμεσολαβήτριας αλλά και στην προώθηση της δουλειάς της.

Βιβλιογραφία

ANDREIOMENOS 1993. Γ. Ανδρειωμένος, *Βιβλιογραφία Ανδρέα Κάλβου (1818-1988)*, Αθήνα: Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο.

ANONYMO 1927a. [Ανυπόγραφο], «Δια τον εορτασμόν της 100ετηρίδος του Φώσκολου», *Εστία* (7 Ιουλ.).

_____, 1927b. «Αι εορταί προς τιμήν των ιταλών ποιητών. Φώσκολος, Μამέλι, Ντ' Αννούντσιο», *Ελληνικός Ταχυδρόμος* (13 Σεπτ.).

_____, 1927c. *Ιόνιος Ανθολογία* 9-10 (1 Δεκ.), 21-22.

APOSTOLI 2014. Π. Αποστολή, «Μαριέττα Γιαννοπούλου Μινώτου. Σελίδες για την ιστορία των γυναικών. Από τη “Βιτόρια Κολόννα” (1921) ως την *Ισαβέλλα Θεοτόκη* (1959)», *Πόρφυρας* 151-152 (Απρ.-Σεπτ), 24-34.

_____, 2019. «Η ανάδυση του γυναικείου υποκειμένου στο διηγηματογραφικό έργο της Μαριέττας Γιαννοπούλου Μινώτου», en *Πρακτικά ΙΑ΄ Διεθνούς Πανιονίου Συνεδρίου (Κεφαλονιά, 21-25/5/2018)*, τ. 4: *Φιλολογία, φιλοσοφία, Γλωσσολογία, Λογογραφία*, Αργοστόλι: Εταιρεία Κεφαλληνιακών Ιστορικών Ερευνών, 477-492.

ARVANITAKIS 2007a. Δ. Αρβανιτάκης, «Γλώσσα και εθνική ταυτότητα στο Ιόνιο κατά τον δέκατο ένατο αιώνα», *Τα Ιστορικά* 46 (Ιούν.), 15-24.

_____, 2007b. «Η Βενετική κυριαρχία στο Ιόνιο. Σχόλια για τη βίωση και την πρόσληψη του παρελθόντος», en Κωστούλα Σκλαβενίτη (ed.), *Το Ιόνιο πέλαγος. Χαρτογραφία και Ιστορία (16ος - 18ος αιώνες)*, Αθήνα ΜΙΕΤ 2007, 43-56.

- _____, 2019. «Η φασιστική προπαγάνδα στο Ιόνιο (1941-1943): ξαναδιαβάζοντας την Ιστορία», *Τα Ιστορικά* 69 (Απρ.), 97-126.
- BINTOUDIS 2012. Chr. Bintoudis, «Il progetto leopardiano di Marieta Minotu e il saggio di Marinos Siguros», *Leopardi in Grecia*, Series: Saggi di greco modern, 3, Roma: Bulzoni, 143-173.
- CERVESATO 1928. A. Cervesato, «Αντιγόνη», *Ιόνιος Ανθολογία* B.21 (Δεκ.), 110-111.
- CHATZIDAKIS 2017. Γ. Χατζηδάκης, «Ω, άγιε αιθέρα». *Ιστορία της ελληνικής ραδιοφωνίας*, Αθήνα: Polaris, 33-39.
- CHATZINIS 1937. Γ. Χατζίνης, «Κριτική. Βιβλίο», *Πνευματική Ζωή* 9 (1 Ιουν.), 140.
- CHRISTIDIS 1934. Χρ. Ε. [Εύελπης Χρηστίδης], «Σημειώματα. Το ρεμπελιό των ποπολάρων», *Σήμερα* 2 (1 Φεβ.), 58.
- DE TATA 2008. R. de Tata, «Inventario dell'archivio Arnaldo Cervesato (1872–1944)», Bologna: Biblioteca Universitaria, 145-146. Disponibile en la red: https://www.academia.edu/13611272/Inventario_dellarchivio_Arnaldo_Cervesato_1872_1944_BUB_ms_4548_Bologna_Biblioteca_Universitaria_2008 [ref. de 13/12/2025].
- EPTANISIS 1939. Μαριέττα Επτανησία, «Ιωάννης Μεταξάς. Πώς βλέπω τον εθνικό μας Κυβερνήτη», *Olimpo* 8 (Αύγ.), I-V.
- _____, 1942. «Σολωμός και Ιταλία», *Κουαδρίβιο* (25 Δεκ.), 2.
- EPTANISIACA FYLLA 2002. *Επτανησιακά Φύλλα* KB'3-4 (Κέρκυρα, Φθιν.-Χειμ.).
- FILIPPIS 2010. Δ. Φιλιππής, *Προφασισμός, εκφασισμός, ψευδοφασισμός. Ελλάδα, Ιταλία και Ισπανία στον Μεσοπόλεμο*, Αθήνα: University Studio Press.
- GIANNOPOULOU 1951. Μ. Γιαννοπούλου, «Από τη ζωή της Ισαβέλλας Θεοτόκη», *Αλκυονίδες* 6 (Μάρτ.-Απρ.), 1-3.
- _____, 1957. *Η αναγραφή μου*, πρόλ. Γ. Ζώρας, Αθήνα.
- _____, 1959. *Ισαβέλλα Θεοτόκη. Η μεγάλη εμπνεύστρια*, Αθήνα.
- KAGIOGLOU 2014. Φ. Καγιόγλου, *Ξένη προπαγάνδα, κουλτούρα, πολιτική στο καθεστώς της 4ης Αυγούστου. Το περιοδικό Olimpo*, Tesis doctoral, Departamento de Ciencias Políticas, Universidad de Salónica.

- KALVOS 1939. Α. Κάλβος, «Η Δαναΐδες», trad. Μαριέττα Επτανησία, *Ελληνική Επιθεώρησης* 32.380-381 (Ιούν.-Ιούλ.), 130-132, 146-149.
- KARAMALIKI 1984. Μ. Καραμαλίκη, «Μαριέττα Γιαννοπούλου - *Εύα Νικήτρια*. Η συμβολή της στο γυναικείο κίνημα», *Περίπλους* 3 (Φθιν.), 159-161.
- KARKAZIS 2012. Μ. Καρκάζης, «Τεχνοϊστορικές παρατηρήσεις στην Ισαβέλλα Θεοτόκη (1760-1836)», *Πόρφυρας* 143 (Απρ.-Ιούν.), 89-92.
- KATSIGIANNI 2001. Α. Κατσιγιάννη, *Το πεζό ποίημα στη νεοελληνική γραμματεία: γενεαλογία, διαμόρφωση και εξέλιξη του είδους (από τις αρχές ως το 1930)*, Tesis doctoral, Universidad de Salónica, Departamento de Filología.
- KAZANTZI 2006. Φ. Καζαντζή, «Ελληνική βιβλιογραφία μεταφράσεων των έργων του Ugo Foscolo», en *Μια παλιννόστηση. Οι ελληνικές μεταφράσεις των έργων του Ugo Foscolo*, Αθήνα: University Studio Press.
- _____, 2012. «Μαριέττα Γιαννοπούλου Μινώτου και Ούγος Φώσκολος: Ένας συνεχής διάλογος», *Ερμής* (Ζάκυνθος, 19 Οκτ.), 9, 11.
- KEFALLINEOU 2004. Ευγ. Κεφαλληνάιου, «Η παρουσίαση στην Ελλάδα του Ούγου Φωσκόλου από τη Μαριέττα Γιαννοπούλου Μινώτου», en *Πρακτικά Στ' Διεθνούς Πανιόνιου Συνεδρίου* (Ζάκυνθος, 23-27/9/1997), Αθήνα: Κέντρο Μελετών Ιονίου / Εταιρεία Ζακυνθιακών Σπουδών, 159-177.
- KISKIRA-KAZANTZI 2001. Φ. Κισκήρα-Καζαντζή, «Olimpo. Ένα “πολυεθνικό” περιοδικό της Θεσσαλονίκης και οι μαρτυρίες του για τους λογοτεχνικούς προσανατολισμούς στο Μεσοπόλεμο», en *Μνήμη Γ.Π. Σαββίδη. Θέματα νεοελληνικής φιλολογίας. Γραμματολογικά, εκδοτικά, κριτικά, Πρακτικά Η' Επιστημονικής Συνάντησης Τομέα ΜΝΕΣ Τμήματος Φιλολογίας ΑΠΘ* (Θεσσαλονίκη, 11-14/3/1997), Αθήνα: Ερμής, 248-261.
- KORIATOPOULOU-AGGELI 2002. Π. Κοριατοπούλου-Αγγελή, «Η διεθνής παρουσία της Μαριέττας Γιαννοπούλου μέσω του *Le Messenger d'Athènes*», *Επτανησιακά Φύλλα* KB' 3-4 (Φθιν.-Χειμ.), 525-537.
- LAFRANCHI 2005. St. Lafranchi, «La réception de Foscolo dans l'Italie fasciste», *Laboratoire italien* (Μάιος), Disponible en la red: <http://journals.openedition.org/laboratoireitalien/440> [ref. de 13/12/2025].

- MENELAOU-TRABALZA 2021. Ελ. Μενελάου-Trabalza, *Η υποδοχή του ιταλικού φουτουρισμού στην Ελλάδα. Κρίσεις και επιδράσεις*, Αθήνα: Ηρόδοτος.
- MINOTOS 2002. Δ.-Α. Μινώτος, «Άσβεστες μνήμες», *Επτανησιακά Φύλλα* KB'3-4 (Φθιν.-Χειμ.), 241-255.
- MINOTOU 1927a. Μ. Μινώτου (ed.), *Πανηγυρικών Λεύκωμα Ζακύνθου. Εκατονταετηρίς Ούγου Φώσκολου 1827-1927*, Ζάκυνθος: Ιόνιος Ανθολογία.
- _____, 1927b. «Γύρω από την Εκατονταετηρίδα του Φώσκολου. Η ζωή και το έργο του ποιητή», *Ελληνικός Ταχυδρόμος* (15 Σεπτ).
- _____, 1927c. «Η επίδραση των γυναικών στον Φώσκολο και στο έργο του», *Ελληνίς* 15 (Δεκ.), 252-256.
- _____, 1930a. «Η γιορτή του βιβλίου», *Πρωτοπορία* 10 (1 Οκτ.), 254.
- _____, 1930b. «Η Ζάκυνθος παραμονές της Ενώσεως», *Πρωϊά* (1 Νοεμ.).
- _____, 1933. Μ. Μινώτου, «Το ρεμπελιό των ποπολάρων», *Ιόνιος Ανθολογία* 72-74 (Απρ.-Ιούν.), 49-62.
- MINOTOU-PAPADIMITRIΟΥ 2004. Μ. Δ. Μινώτου Παπαδημητρίου, «Το ζακυνθινό περιοδικό Εύα Νικήτρια. 1921-1923», en *Πρακτικά Στ' Διεθνούς Πανιονίου Συνεδρίου, (Ζακύνθος, 23-27/9/1997)*, Αθήνα: Κέντρο Μελετών Ιονίου / Εταιρεία Ζακυνθιακών Σπουδών, 291-310.
- MOUSMOUTIS 2010. Δ. Μουσμούτης, *Ούγκο Φώσκολο. Ιστορικά και βιογραφικά παραλειπόμενα*, Ζάκυνθος: Τρίμορφο.
- _____, 2012. «Η Μαριέττα Γιαννοπούλου Μινώτου, ο Γιάννης Ψυχάρης και ο Ούγκο Φώσκολο», *Ευθύνη*, 155-165.
- PERIPOUS 1984. *Περίπλους* 3 (Φθιν.).
- PITIGRILLI 1929. Pitigrilli, «Ο Φασιανός», *Ελληνική Επιθεώρησης* 266 (Δεκ.), 24.
- SEETHALER 2018. Ina C. Seethaler, «Emancipating the Passive Muse. A Call for a Feminist Approach to Writing Biographies on Historical Women», *Journal of Feminist Scholarship* 15, 37-48.
- SERRAS 2002a. Δ. Σέρρας, «Χρονολόγιο για τη Μαριέττα Γιαννοπούλου Μινώτου», *Επτανησιακά Φύλλα* KB'3-4 (Φθιν.-Χειμ.), 209-236.
- _____, 2002b. «Η Μ. Γιαννοπούλου Μινώτου μέσ' απ' την Αναγραφή της», *Επτανησιακά Φύλλα* KB'3-4 (Φθιν.-Χειμ.), 279-301.

- SGOURIDOU 2012. Μ. Σγουρίδου, «Άγιος Φραγκίσκος, Δάντης, Πετράρχης. Τρεις εξαιρετικές περιπτώσεις μέσα από το έργο της Μαριέττας Μινώτου», ανακοίνωση στο Συνέδριο «Η Μαριέττα Γιαννοπούλου Μινώτου και η εποχή της. Η ζακύνθια λογία πρωτοπόρος του γυναικείου κινήματος, Αθήνα-Ζάκυνθος 5-7/10/2012». Formato PDF. Disponible en la red: https://www.researchgate.net/publication/260990518_Agios_Phrankiskos_Dantes_Petrarches_Treis_exairetikes_periptoseis_mesa_apo_to_ergo_tes_Mariettas_Minotou [ref. de 13/12/2025].
- SKLAVENTIS 2015. Τ. Ε. Σκλαβενίτης, «Η ανάδυση της επτανησιακής ιστορικής ταυτότητας και των νησιωτικών ιστορικών τοπικοτήτων», en *Πρακτικά ΙΘ' Συμποσίου Πολιτισμικές εκφράσεις της επτανησιακής ταυτότητας (17ος - 20ός αιώνας)* (Λευκάδα 8-9/8/2014), Αθήνα: Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών, 153-162.
- THRYLOS 1928. Α. Θρύλος, «Οι γιορτές για το Φώσκολο στη Ζάκυνθο», *Νέα Εστία* (15 Ιαν.), 77-78.
- VERBOVEN, CARLIER & DUMOLYN 2007. K. Verboven, M. Carlier & J. Dumolyn, «A short manual to the art of prosopography», en K.S.B. Keats-Rohan (ed.), *Prosopography Approaches and Applications. A Handbook*, Oxford: Unit for Prosopographical Research (Linacre College), 35-69.
- VERSCHAFFEL, MEYLAERTS, LOBBES, GONNE & D'HULST 2014. T. Verschaffel, R. Meylaerts, T. Lobbes, M. Gonne & L. d'Hulst, «Towards a Multipolar Model of Cultural Mediators within Multicultural Spaces. Cultural Mediators in Belgium, 1830 1945», *Revue belge de philologie et d'histoire* 92.4, 1255-1275.
- ZOGRAFIDOU 2005. Ζ. Ζωγραφίδου, «Ο Τζιάκομο Λεοπάρντι στον ελληνικό χώρο. Απόπειρα βιβλιογράφησης», *Διαπολιτισμός*. Formato PDF. Disponible en la red: <http://www.bic.org.uk/bic/unicorn2.pdf>. https://www.academia.edu/5870546/O_%CE%A4%CE%96%CE%99%CE%91%CE%9A%CE%9F%CE%9C%CE%9F_%CE%9B%CE%95%CE%9F%CE%A0%CE%91%CE%A1%CE%9D%CE%A4%CE%99_%CE%A3%CE%A4%CE%9F%CE%9D_%CE%95%CE%9B%CE%9BHN%CE%99%CE%9A%CE%9F_%CE%A7%CE%A9%CE%A1%CE%9F [ref. de 13/12/2025].